

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในงานวิจัยเรื่อง ดนตรีและอัตลักษณ์ของบุคคลชั้นนี้ มีที่มาจากแนวคิดและทฤษฎีทางสื่อสารมวลชนและทางสังคมวิทยา ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับนิสิตนักศึกษา
 - ลักษณะโดยทั่วไปของนิสิตนักศึกษา
 - ประเภทของนิสิตนักศึกษา
2. ทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อประโยชน์และความพึงพอใจ (Uses & Gratification Theory)
3. แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง (Self-concept) และอัตลักษณ์ (Identity)
4. ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism)
5. แนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Responsibility)
6. งานวิจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับนิสิตนักศึกษา

ลักษณะโดยทั่วไปของนิสิตนักศึกษา

วัยของผู้เรียนในสถาบันอุดมศึกษาหรือที่เรียกว่า นิสิตนักศึกษานั้นเริ่มตั้งแต่อายุ 17-22 ปี อยู่ในระยะวัยรุ่นตอนปลายที่กำลังเติบโตเป็นผู้ใหญ่ จากการประชุมวิชาการ ณ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย (ไพฑูริย์ สีนลารัตน์, บรรณาธิการ, 2524 : 8-9) ในหัวข้อลักษณะและธรรมชาติของผู้เรียนระดับอุดมศึกษาได้แบ่งลักษณะนิสิตตามพื้นฐานทางด้านจิตวิทยา ดังนี้

- การพัฒนาการด้านร่างกายของนักศึกษาในระดับนี้ จะมีความพร้อมช่วยเหลือตนเองได้
- ด้านจิตใจ มีนิสัยอยากรู้อยากเห็น นอกจากนั้นนักศึกษาระดับนี้จะชอบการมีส่วนร่วม มีแรงจูงใจสูงและมีอุดมคติสูง
- ด้านสติปัญญา มีสติปัญญาฉลาดและฉลาดปานกลาง
- พัฒนาการทางด้านสังคม จะชอบการรวมกลุ่ม มีการติดต่อสื่อสารกัน

- พัฒนาการทางบุคลิกภาพ เป็นไปตามค่านิยมของกลุ่มและเป็นไปตามภูมิภาค เช่น ชาวใต้มักมีความกล้า เป็นต้น นอกจากนั้น นักศึกษาระดับนี้มักไม่ค่อยมีความคิดริเริ่ม
- การปรับตัว เป็นไปตามค่านิยมและมักมีปัญหาในเรื่องการปรับตัว

ในด้านทัศนคติและค่านิยม พบว่านิสิตนักศึกษาจะมีทัศนคติและค่านิยมที่มีต่อตนเอง เพื่อน สิ่งแวดล้อมในมหาวิทยาลัยและสังคมเป็นไปในทางที่ดีเป็นส่วนใหญ่ นิสิตนักศึกษาจะเข้ามหาวิทยาลัยด้วยความตั้งใจ ตื่นเต้น ตื่นตาตื่นใจ แต่มักจะเปลี่ยนไปในปีหลังๆ ส่วนในด้านคุณธรรมและจริยธรรมนั้น นิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นผู้ยึดถือคุณธรรมที่เป็นมาตรฐานของสังคมสูงพอสมควร สำหรับด้านความสนใจต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ผู้เรียนในมหาวิทยาลัยของประเทศอุตสาหกรรมจะให้ความสนใจน้อยกว่าประเทศที่กำลังพัฒนาซึ่ง Gillespie and Allport (ไพฑูรย์สินลาร์ตัน, 2524 : 44) ได้สรุปว่า นิสิตนักศึกษาในประเทศอุตสาหกรรมมักคำนึงถึงความสุขสบายเหมาะสมทางครอบครัว ความสมบูรณ์ทางวัตถุ ในขณะที่ประเทศที่กำลังพัฒนาอยากจะทำอะไรให้แก่ประเทศบ้าง เช่น การแก้ปัญหาความยากจน หรือการยกมาตรฐานของชีวิต

นอกจากนี้วัลลภา เทพหัสดิน ณ อยุธยา (2527 : 28-29) ได้กล่าวว่า โดยทั่วไปนิสิตนักศึกษามีลักษณะพิเศษคือ ความกระตือรือร้นและสนใจสิ่งแปลกๆใหม่ๆ เขาทนไม่ได้ที่จะเห็นสภาพความไม่ถูกต้องหรือความไม่ยุติธรรมในสังคม ชีวิตของเขาเป็นอิสระที่จะคิดและแสดงออก เขาสนใจเรื่องเกี่ยวกับสังคม และความกดดันทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองอาจทำให้นิสิตนักศึกษามีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปได้ เช่น นักศึกษาในปีพ.ศ. 2512-2517 อาจจะมีลักษณะก้าวร้าวกระตือรือร้นในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง กับการเมืองมากกว่านิสิตนักศึกษาในปีพ.ศ. 2520-2522

ประเภทของนิสิตนักศึกษา

งานวิจัยเกี่ยวกับนิสิตนักศึกษาในอดีต ผู้วิจัยได้แบ่งประเภทกลุ่มนิสิตนักศึกษาออกเป็นประเภทต่างๆตามบทบาทที่แสดงออกเป็นเกณฑ์ ดังเช่นงานวิจัยของศิริพันธ์ บำรุงทรัพย์ (2521 : 34 - 35) ได้แบ่งประเภทนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยของไทยเป็น 8 ประเภท ดังนี้

1. แนวบทบาททางวิชาการและการเป็นศิษย์ (Academic and Scholarly Role Orientation) แนวบทบาทของนักศึกษาที่มุ่งมั่นกับวิชาที่เรียนสนใจการเรียนรู้อันเป็นวิชาการที่เรียนอย่างจริงจัง มีทัศนคติต่อการแสวงหาความรู้ด้วยตัวเองและมีทัศนคติต่อการเรียนว่า จะต้องเรียนให้ได้คะแนนดี จะต้องเรียนหนัก ทำงานหนัก ความสนใจของนักศึกษาพวกนี้จะสนใจเฉพาะใน

แวดวงวิชาการที่เรียนในสถาบัน สนใจในการเรียนที่ยาก และท้าทายความสามารถ พวกนี้ไม่ชอบขาดเรียน เป็นคนมีเหตุผล ไม่เชื่ออะไรง่ายๆ แม้แต่ในสิ่งที่อาจารย์สอนก็จะยังไม่เชื่อทันที แต่จะนำมาไตร่ตรองหาเหตุผลทางวิชาการจนเกิดความเชื่อมั่นแล้วจึงจะเชื่อ ในด้านสถาบันนั้นนักศึกษาที่มีบทบาทแบบนี้จะเป็นผู้ที่รักสถาบัน ยกย่องว่าสถาบันเป็นแหล่งวิชาการไม่ใช่วิชาชีพ นอกจากนี้แล้วบุคคลแบบนี้จะมีความยึดมั่น ถือมั่นในหลักการที่ตนเองคิดว่าดีแล้ว

2. แนวบทบาทในการใช้สติปัญญา (Intellectual Role Orientation) หมายถึง แนวบทบาทที่นักศึกษาชอบคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ในสิ่งที่เป็นไปได้แก่กลุ่ม มีความสามารถและมีความเป็นตัวของตัวเองสูง ทำได้ตามที่คิด ชอบคิดในเชิงรูปธรรม นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่มีเหตุผลเป็นของตนเองซึ่งอาจจะไม่เหมือนเหตุผลของผู้อื่น มักจะทำตามเหตุผล และความพึงพอใจของตนเอง และมักไม่สนใจผู้อื่น มักเสนอแนวความคิดใหม่ๆ

3. แนวบทบาทในการใช้ชีวิตนักศึกษาเต็มที่ (Consummatory Collegiate Role Orientation) หมายถึง แนวบทบาทที่นักศึกษาจะมีแนวโน้มไปในด้านกิจกรรมในสถาบันเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน ชอบการคบหาสมาคม ชอบมีเพื่อนมากๆ ชอบทำงานเป็นกลุ่ม มีนิสัยรักสนุก ชอบความรื่นเริง ชอบท่องเที่ยวไปกับเพื่อน นิยมการมีเพื่อนมาก ยอมขาดเรียนเพื่อร่วมกิจกรรมกับเพื่อน ไม่ชอบอยู่คนเดียว ไม่ใคร่สนใจในวิชาการและวิชาชีพ

4. แนวบทบาทในการนำประสบการณ์จากการทำกิจกรรมในสถาบันไปใช้ประโยชน์ (Instrumental Collegiate Role Orientation) หมายถึง แนวบทบาทที่นักศึกษาชอบที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมเสริมหลักสูตรในฐานะผู้นำ ผู้บริหาร หรือผู้ปฏิบัติงาน รักสถาบัน เคารพครูอาจารย์ ชอบให้เป็นที่รู้จักของครูอาจารย์ และผู้บริหารของสถาบัน สนใจและต้องการที่จะเป็นผู้นำคนอื่น ต้องการให้ผู้อื่นยอมรับความสามารถของตน มักจะเป็นผู้ริเริ่มโครงการต่างๆ และจะแสดงตนว่าเป็นผู้รับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายสูงกว่าคนอื่น

5. แนวบทบาทในการฝึกฝนเพื่อการประกอบอาชีพ (General Vocational Role Orientation) หมายถึง แนวบทบาทของนักศึกษาเน้นเกี่ยวกับทักษะและความรู้จากการเรียน ซึ่งจะนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานในอนาคต จะสนใจการเรียนหรือทำกิจกรรมที่จะฝึกฝนตนเองในด้านอาชีพเท่านั้น สนใจทางด้านปฏิบัติมากกว่าด้านทฤษฎี ไม่ใคร่สนใจกิจกรรมของนักศึกษา

มีทัศนคติว่าสถาบันการศึกษา คือ สถาบันเพื่อฝึกวิชาชีพ มุ่งที่จะเรียนให้จบเพื่อการมีอาชีพอย่างเดียว จะเรียนเท่าที่จำเป็นในการประกอบอาชีพเท่านั้น

6. แนวบทบาทในการพัฒนาสังคม (Social Development Role Orientation) หมายถึง แนวบทบาทของนักศึกษาที่ชอบกิจกรรมพัฒนาสังคมและชุมชนสูงไม่เน้นวิชาการและวิชาชีพเท่ากับกิจกรรมพัฒนาสังคม มีความเสียสละเพื่อสังคมและชุมชนสูง สนใจที่จะพบปะกับกลุ่มคนจำนวนมาก ชอบช่วยเหลือประชาชน ชอบศึกษาค้นคว้าปัญหาสังคมและหาทางที่จะแก้ไขปัญหานั้น มุ่งมั่นที่จะเห็นสังคมได้รับการพัฒนาให้ดีกว่าเดิม

7. แนวบทบาทที่ทำหอบเป็นพิธี (Ritualistic Role Orientation) หมายถึง แนวบทบาทของนักศึกษาที่จะเข้าสู่สถาบันเพราะความผลักดันของสภาพแวดล้อมและของผู้ปกครอง จึงไม่สนใจในการเรียน เรียนไปอย่างไร้จุดหมาย เรียนเพราะไม่รู้จะทำอะไรที่คิดว่านี้ ไม่สนใจอาชีพ ไม่สนใจกิจกรรมของสถาบัน ไม่สนใจสถาบัน ชอบอยู่บ้านมากกว่าอยู่สถาบัน

8. แนวบทบาทนักกรรณรงค์ทางการเมือง (Political Activist Role Orientation) หมายถึง แนวบทบาทของนักศึกษาที่สนใจการเมืองทั้งในและนอกสถาบัน ชอบต่อต้านผู้บริหาร ต่อต้านความไม่เป็นธรรมในสังคม รักความยุติธรรมและความเสมอภาคในสังคม จะต่อต้านเผด็จการทุกรูปแบบ นอกจากนี้แล้วยังสนใจในเรื่องสิทธิมนุษยชน การปกป้องสิทธิมนุษยชน วิธีการต่างๆในด้านสาระความรู้นั้นจะสนใจศึกษาเกี่ยวกับวิชารัฐศาสตร์ การเมือง การปกครอง

ส่วนไพฑูรย์ สีนลรัตน์ (2527 : 5-6) ได้ทำวิจัยเรื่อง "รูปแบบการใช้ชีวิตของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" สำนวจลักษณะการใช้ชีวิตของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตามลักษณะกลุ่มต่างๆแบ่งเป็น 7 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มกิจกรรม รูปแบบของนิสิตในกลุ่มนี้ให้ความสนใจ และชอบใช้ชีวิตอยู่กับกิจกรรมในทางบันเทิงสนุกสนาน ที่เน้นในเรื่องความรู้สึก อารมณ์ และความพอใจของตนเองและของเพื่อนเป็นหลัก เช่น ประชุมเชียร์ เล่นกีฬา และงานน้องใหม่ เป็นต้น

2. กลุ่มก้าวหน้า รูปแบบของนิสิตในกลุ่มนี้ให้ความสนใจและชอบใช้ชีวิตรวมทั้งมีทัศนคติที่ดีต่อกิจกรรมที่สัมพันธ์กับปัญหา ความยุติธรรม ความได้เปรียบเสียเปรียบ และความถูกต้องเหมาะสมของระบบเศรษฐกิจการเมืองของประเทศและสนับสนุนการเรียกร้องสิทธิและความถูกต้องในสังคม

3. กลุ่มเก็บตัว รูปแบบของนิสิตในกลุ่มนี้มีลักษณะสันโดษ ชอบอยู่คนเดียว เก็บตัว ไม่อยากเข้าสมาคมหรือสังสรรค์กับเพื่อนฝูง แก้ปัญหาและทำงานด้วยตัวคนเดียวเป็นหลัก

4. กลุ่มสมาคม รูปแบบของนิสิตในกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับเพื่อน การสมาคม การสังสรรค์ สนุกสนานมากกว่ากิจกรรมด้านอื่นๆ เวลาว่างของคนกลุ่มนี้คือการนัดเพื่อนไปสนุกสนานเฮฮากันตามบ้าน หรือร้านพิเศษของตน

5. กลุ่มบำเพ็ญประโยชน์ รูปแบบของนิสิตในกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับสังคม และเห็นปัญหาของผู้เสียเปรียบในสังคม และพร้อมที่จะเสียสละเวลาเข้าร่วมในกิจกรรมที่จะช่วยเหลือคนเหล่านั้น ในลักษณะของการเสียสละ และบำเพ็ญประโยชน์ เช่น การไปสอนหนังสือในสลัม การบริจาคโลหิต ค่ายอาสาสมัคร เป็นต้น

6. กลุ่มวิชาการ รูปแบบของนิสิตในกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับวิชาการและความรู้สึกในเนื้อหา พร้อมทั้งจะศึกษาตามที่อาจารย์บอกและอาจารย์แนะเพิ่มเติม ห้องสมุดเป็นแหล่งสำราญของคนกลุ่มนี้ เข้าสอบด้วยความพร้อมและพอใจที่จะให้ผลการสอบออกมาดี เพื่ออนาคตทางการศึกษาที่สูงขึ้นไป

7. กลุ่มวิชาชีพ รูปแบบของนิสิตในกลุ่มนี้มีเป้าหมายเพื่อจบออกไปประกอบอาชีพเป็นหลักจึงสนใจเรียนเพื่อให้สอบได้เป็นหลัก และจะสนใจพิเศษเฉพาะวิชาที่จะนำไปใช้ประกอบอาชีพ ถ้าเป็นไปได้จะพยายามจบให้เร็วที่สุด ก่อน 4 ปีได้ยิ่งดี

จากงานวิจัยของไพฑูรย์ สนิลรัตน์ และศิริพันธ์ บำรุงทรัพย์ พบกลุ่มนิสิตนักศึกษาที่มีบทบาทในมหาวิทยาลัยตามที่ถูกวิจัยสนใจคือ นิสิตนักศึกษาที่ใช้ชีวิตในกลุ่มบำเพ็ญประโยชน์หรือมีแนวบทบาทในการพัฒนาสังคม ผู้วิจัยจึงได้กำหนดลักษณะของนิสิตจากบทบาทของพวกเขา เพื่อให้สอดคล้องสำหรับการวิจัยในครั้งนี้เป็นประเภทใหญ่ๆได้ 2 ประเภท ดังนี้

1. นักศึกษาที่มีแนวบทบาทในการพัฒนาสังคม (Social Development Role Orientation) นิสิตนักศึกษาในกลุ่มนี้มีแนวโน้มที่จะมองว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ตระหนักในความสำคัญของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ พวกเขาต้องการเห็นสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น และพร้อมที่จะเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของสังคม นิสิตในกลุ่มนี้จะสนใจศึกษาวิเคราะห์เพื่อเข้าใจพฤติกรรมของคนในสังคม ต้องการที่จะยกระดับของคนที่มีฐานะยากจนในสังคม กิจกรรมที่พวกเขาสนใจเข้าร่วมจะเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น การบริจาคโลหิต การรักษาสภาพแวดล้อม

2. นักศึกษาที่มีแนวบทบาทที่ไม่เน้นการพัฒนาสังคมหรือนักศึกษาทั่วไป (Non- Social Development Role Orientation) นิสิตนักศึกษาในกลุ่มนี้มีลักษณะตรงข้ามกับนิสิตในกลุ่มแรก กลุ่มนี้มีแนวโน้มของการใช้ชีวิตมหาวิทยาลัยอย่างเต็มที่ (Collegiate Subculture) นิสิตกลุ่มนี้มักจะทำตัวจงรักภักดีต่อมหาวิทยาลัยและปฏิบัติตามสอดคล้องกับความต้องการของมหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตามนิสิตกลุ่มนี้จะไม่เป็นผู้หมกมุ่นในวิชาการแต่ประการใด แต่จะนิยมใช้ชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข ชอบอยู่รวมกลุ่มและมีเพื่อนสนิทมิตรสหายมากมาย หึงพ้อใจกับการสังสรรค์ สนุกสนาน เดินร่ำ การแข่งขันกีฬา เพราะทำให้พวกเขามีทักษะในการเข้าสังคม มีประสบการณ์ในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆเพื่อความสนุกสนาน

อย่างไรก็ดีงานวิจัยของไพฑูรย์ ลินลารัตน์ และศิริพันธ์ บำรุงทรัพย์มีข้อจำกัดในประเด็นที่ว่า นิสิตนักศึกษาคนหนึ่งอาจมีบทบาทในมหาวิทยาลัยหลายๆอย่างในคนเดียวกัน เช่น เป็นคนอยู่ในกลุ่มที่เรียนดี สนใจกิจกรรมทางวิชาการ แต่ก็มีความสนใจในการเป็นนักดนตรีทางวงเครื่องเป่าไปกับการบทบาทของการเป็นผู้นำบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมด้วย ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงกำหนดเกณฑ์การจำแนกบทบาทและอัตลักษณ์ของนักศึกษาคนหนึ่งๆโดยพิจารณาจากแนวโน้มของพฤติกรรมในภาพรวมของนักศึกษาคนนั้นซึ่งจะได้ข้อมูลจากการสังเกตของผู้วิจัยเองและจากการรายงานตนเองของนักศึกษาผู้นั้นในแบบสอบถาม เช่น นิสิตนักศึกษาคนหนึ่งมีตำแหน่งที่มีบทบาทรับผิดชอบในกิจกรรมของค่ายพัฒนาสังคมและบำเพ็ญประโยชน์และเข้าร่วมกิจกรรมนี้บ่อยครั้ง แต่ขณะเดียวกันก็เข้าร่วมในกิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัยด้วย ผู้วิจัยจะพิจารณาจากแนวโน้มความสนใจในการเข้าร่วมกิจกรรมของเขาและจัดให้เขาอยู่ในกลุ่มที่มีบทบาทในด้านการพัฒนาสังคม

ทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อประโยชน์และความพึงพอใจ (The Uses and Gratification Theory)

ทฤษฎีนี้นับเป็นทฤษฎีหนึ่งในด้านสื่อมวลชนที่ได้รับความนิยมมาก ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นในช่วงปี 1940s และได้รับการปรับปรุงเพิ่มเติมในช่วงปี 1970 และ 1980 แนวคิดนี้ให้ความสนใจในตัวผู้รับสารมากกว่าสาร (message) แตกต่างจากแนวคิดเดิมที่มองว่า สื่อมีอิทธิพลมากมายเหนือผู้รับสาร (the powerful – effects tradition) แต่ทฤษฎีนี้ยอมรับถึงอำนาจอันจำกัดของสื่อมวลชน ทฤษฎีนี้มีข้อสมมุติฐานว่า ผู้รับสารมีความกระตือรือร้นและเน้นในเป้าหมายเป็นหลัก ผู้รับสารจะเป็นผู้เลือกใช้ประโยชน์จากสื่อมวลชนเพื่อสนองความต้องการของตน พวกเขาต่างรู้ถึงความต้องการของตนดีและรู้วิธีที่จะสนองความต้องการนั้นๆ ได้ สื่อมวลชนได้รับการยอมรับว่าเป็นหนทางหนึ่งในการสนองความต้องการของมนุษย์ (Littlejohn, 1995 : 345)

ความพึงพอใจที่ผู้รับสารได้รับจากสื่อเป็นได้หลายทางอาจจะได้รับจากเนื้อหาในสื่อ เช่น การเจาะจงรับชมรายการหนึ่งๆ ทางโทรทัศน์ ได้รับจากแนวเนื้อหาในสื่อ เช่น การชมรายการสารคดีหรือรายการกีฬา ได้รับจากการเปิดรับสื่อ เช่น การอ่านหนังสือ การชมภาพยนตร์ และได้รับจากบริบททางสังคม เช่น การเชียร์รายการประเภทกีฬาพร้อมกับเพื่อนๆ นักคิดของทฤษฎีนี้ได้วิพากษ์ความต้องการของบุคคลซึ่งส่งอิทธิพลต่อการใช้และตอบสนองต่อสื่อของพวกเขา ดังที่ Zillmann (McQuail, 1987 : 236) แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของอารมณ์ต่อการเลือกบริโภคสื่อ เช่น ความรู้สึกเบื่อหน่ายกระตุ้นให้เราเลือกรับสื่อที่น่าเสนอเนื้อหาในแนวตื้นตื้น ไร้ใจ หรือเมื่อเกิดความเครียดเราก็จะเลือกรับชมเนื้อหาที่ผ่อนคลายอารมณ์

โดยสรุป ทฤษฎีนี้ให้ความสนใจกับความต้องการของผู้ใช้สื่อโดยเน้นที่การมีประสบการณ์ตรงของผู้รับสารในการใช้ประโยชน์จากเนื้อหาของสื่อมวลชน (the uses of media content) เพื่อให้ได้มาซึ่งความพึงพอใจ (gratifications) หรือเพื่อสนองความต้องการของผู้รับสารให้สมบูรณ์ (need fulfillment) อย่างไรก็ตามทฤษฎีนี้เป็นแบบจำลองของกระบวนการรับสารซึ่งไม่ครอบคลุมกระบวนการสื่อสารโดยตลอดทั้งกระบวนการ (ยุบล เบญจรงค์กิจ, 2534)

การวิจัยที่ถือเป็นแม่แบบให้แก่การวิจัยเรื่องการใช้สื่อเพื่อประโยชน์และความพึงพอใจในยุคต่อๆ มาได้แก่ การวิจัยของ Katz และคณะ (1973) สรุปได้ว่า สภาพของสังคมและจิตใจที่ต่างกัน ก่อให้มนุษย์มีความต้องการแตกต่างกันไป ทำให้แต่ละคนคาดคะเนว่าสื่อแต่ละประเภทจะ

สนองความพอใจได้ต่างกันออกไปด้วย ดังนั้นลักษณะการใช้สื่อของบุคคลที่มีความต้องการไม่เหมือนกันจะแตกต่างกันไป ขั้นสุดท้ายคือความพอใจที่ได้รับจากการใช้สื่อจะต่างกันออกไปด้วย เช่น รายการโทรทัศน์รายการหนึ่งอาจจะสนองความต้องการของแต่ละบุคคลได้ต่างกัน เมื่อพิจารณางานวิจัยขั้นนี้ที่ต้องการศึกษาการใช้สื่อของผู้รับสารระดับปัจเจกบุคคลว่า ในผู้รับสารที่มีความแตกต่างทางความคิดในอัตลักษณ์ด้านความรับผิดชอบต่อสังคม เราสามารถจะพบความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ดนตรีและอัตลักษณ์ของเขาได้หรือไม่ อย่างไร

จากการวิจัยกลุ่มผู้ดูโทรทัศน์ของ McQuail (1987 : 73) ได้สร้างข้อสรุปเกี่ยวกับหน้าที่ของสื่อไว้ 4 ประการ และข้อสรุปนี้ได้ถูกประยุกต์ใช้ในการศึกษาลักษณะการใช้สื่อสารมวลชนเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้รับสารในด้านต่างๆ ทั้ง 4 ด้าน ดังนี้

1. ด้านข้อมูลข่าวสาร (Information)

- 1.1 รับรู้สภาพการณ์ความเป็นไปในสังคมของตน และสังคมอื่นๆ
- 1.2 ค้นพบคำแนะนำ ความคิดเห็น และทางเลือกในการตัดสินใจ
- 1.3 ตอบสนองความอยากรู้อยากเห็น และความสนใจในเรื่องต่างๆ
- 1.4 เรียนรู้สิ่งต่างๆด้วยตนเอง
- 1.5 รู้สึกมีความเชื่อมั่น จากความรู้ที่ได้รับ

2. ด้านอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (Personal Identity)

- 2.1 ค้นหาความเชื่อมั่นในคุณค่าที่ตนยึดถือ
- 2.2 ค้นหาแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ
- 2.3 เปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่น
- 2.4 มองตนเองได้ชัดเจนขึ้น

3. ด้านบูรณาการและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Integration and Social Interaction)

- 3.1 เข้าใจความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่น
- 3.2 สร้างอัตลักษณ์ร่วม และสำนึกเรื่องการมีส่วนร่วมในสังคม
- 3.3 มีหัวข้อในการสนทนา และมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ตอบสนองความต้องการเพื่อน

3.4 ช่วยในการดำเนินบทบาททางสังคมในด้านต่างๆ

3.5 สร้างความสัมพันธ์กับครอบครัว เพื่อนฝูง และผู้อื่นในสังคม

4. ด้านความบันเทิง (Entertainment)

4.1 หลีกหนีจากปัญหา

4.2 ผ่อนคลายความตึงเครียด

4.3 ได้รับความบันเทิงที่มีสุนทรีย์ยะ หรือมีคุณค่าในทางวัฒนธรรม

4.4 มีกิจกรรมยามว่าง

4.5 ได้ปลดปล่อยอารมณ์

4.6 ได้รับการกระตุ้นทางเพศ

งานวิจัยของ McQuail และคณะนับเป็นแนวคิดหลักในงานวิจัยชิ้นนี้ โดยจะใช้เป็นเกณฑ์เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากดนตรีในด้านอัตลักษณ์ส่วนบุคคล รวมถึงศึกษาการใช้ประโยชน์จากดนตรีในด้านข้อมูลข่าวสาร ด้านบุคลิกภาพและปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และด้านความบันเทิง การศึกษาครั้งนี้จะช่วยชี้ให้เห็นว่าบุคคลใช้สื่อมวลชนเพื่อสนองอัตลักษณ์ของตนอย่างไร และบุคคลที่มีระดับอัตลักษณ์ด้านความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Obligation) แตกต่างกัน ใช้ประโยชน์จากดนตรีในด้านใดบ้าง เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร และการบริโภคดนตรีมีความสัมพันธ์กับอัตลักษณ์ของเขาแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง (Self-concept)

ก่อนที่บุคคลจะสามารถให้นิยามอัตลักษณ์หรือตัวตนของเขาว่าเป็นอย่างไร กระบวนการแรกที่เกิดขึ้นคือ การตั้งคำถามถึงลักษณะของตัวเอง บุคคลมักจะตั้งคำถามกับตนเองเสมอว่า ตัวเราเป็นใคร เช่น เป็นผู้หญิง เป็นนักศึกษา เป็นนักกิจกรรม และมักจะมีคำถามตามมาอีกว่า สิ่งที่เราเป็นอยู่นั้น เรากระทำได้ดีหรือไม่เช่น เราเป็นนักศึกษาที่ดีหรือเปล่า คำถามเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์เราสามารถที่จะนึกคิด รู้สึก และประเมินตัวเองได้เหมือนกับที่ตัวเรามองดูคนอื่น สิ่งนี้เป็นกระบวนการทางจิตวิทยาที่เรียกว่า “แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง” แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง หรืออัตมโนทัศน์คืออะไร บุคคลสร้างแนวคิดของตนขึ้นมาได้อย่างไร มีนักจิตวิทยาหลายท่านได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

Rogers (1951 : 136 อ้างถึงใน นวลมุกข์ สุทธิภาศิลป์, 2531 : 31) ได้ให้คำจำกัดความถึงแนวคิดเกี่ยวกับตนเองไว้ว่า “เป็นโครงสร้างของการรับรู้ (Configuration of perception) ที่บุคคลมีต่อตนเอง เป็นการตระหนักรู้ (awareness) ในเรื่องรูปร่างลักษณะ ความสามารถ การรับรู้ที่เกี่ยวกับ “ตน” ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม การรับรู้เกี่ยวกับคุณค่าของตนเองในแง่ต่างๆ เป็นต้น โรเจอร์สเห็นว่า แนวคิดเกี่ยวกับตนเองพัฒนาขึ้นมาจากผลของการที่บุคคลได้มีการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการที่บุคคลได้รับการประเมินจากคนอื่น”

Burns (1979 : 25-29 อ้างถึงใน นวลมุกข์ สุทธิภาศิลป์, 2531 : 31) กล่าวว่า “แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง คือ ผลรวมทั้งหมดของความคิดเห็นที่บุคคลมีต่อตนเอง ประกอบด้วยความเชื่อ การประเมิน และแนวโน้มของพฤติกรรม หรือทัศนคติที่มีต่อตน (Self-attitudes) ซึ่งไม่เหมือนกันในแต่ละบุคคล หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ คุณลักษณะ (attributes) และความรู้สึกซึ่งบุคคลประเมินตัวเองอย่างอัตวิสัย (subjective)” เบิร์นได้สรุปโครงสร้างของแนวคิดเกี่ยวกับตนเองไว้ดังต่อไปนี้

1) ความคิดเกี่ยวกับตนเองตามที่บุคคลเข้าใจ (The cognized self-concept) หรือการรับรู้ของบุคคลในด้านความสามารถ สถานภาพและบทบาทของตน เป็นมโนทัศน์ของบุคคลนั้น ตามที่เขาคิดว่าเขาเป็น

2) “คนอื่น” หรือ “ตนทางสังคม” (The other self or social self) คือ การที่บุคคลเชื่อว่าคนอื่นมองตัวเขาและประเมินตัวเขาอย่างไร

3) ตนในอุดมคติ (The ideal self) คือ ลักษณะที่บุคคลหนึ่งหวังที่จะเป็นหรืออยากจะเป็น

Rosenberg (1979 : 2 อ้างถึงใน ชัชสุนี ศุขิลวรรณ, 2528 : 18) ได้ให้คำจำกัดความถึงแนวคิดเกี่ยวกับตนเองไว้ว่า คือ "ความคิดและความรู้สึกทั้งหมดของบุคคล ซึ่งบุคคลมองดูตนเอง เหมือนกับเป็นวัตถุอย่างหนึ่ง"

กล่าวโดยสรุป นักจิตวิทยาหลายท่านต่างเห็นพ้องกันว่า แนวคิดเกี่ยวกับตนเองคือ การที่บุคคลหนึ่งมีการรับรู้และประเมินคุณค่าของตนเองทั้งในด้านดีและไม่ดี ทั้งนี้เป็นการรับรู้และตีความประสบการณ์ที่ได้จากการมีสัมพันธ์ภาพกับผู้อื่น นั่นคือมนุษย์สามารถมองตนเองเสมือนเป็นวัตถุ (object) อย่างหนึ่งได้ ภาพของตนเองที่บุคคลมองจะเป็นเสมือนภาพของตนเองในสายตาของผู้อื่นแล้วสะท้อนกลับมาสู่การรับรู้ของเราอีกที บุคคลจึงสามารถรู้ได้ว่าตัวเรานั้น จัดอยู่ในกลุ่มคนแบบใด และเป็นคนอย่างไร เราจะอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับตนเองให้ชัดเจนมากขึ้นได้จากทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

อัตลักษณ์ (Personal Identity or Self - Identity)

เมื่อบุคคลสามารถแยกแยะและประเมินลักษณะที่ตนเป็นอยู่ได้ และถ้าลักษณะนั้นดำรงอยู่ในบุคคลอย่างต่อเนื่อง ลักษณะเช่นนั้นจะถือได้ว่าได้พัฒนาขึ้นมาเป็นอัตลักษณ์หรือเอกลักษณ์ของบุคคลนั้น อัตลักษณ์เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการของมนุษย์จากวัยเด็กไปสู่วัยผู้ใหญ่ พัฒนาการทางอัตลักษณ์เป็นการพัฒนาจากการไม่มีอัตลักษณ์ไปสู่การมีอัตลักษณ์โดยการแสวงหาของตนเอง ด้วยเหตุนี้เด็กที่เกิดใหม่จึงยังไม่มีอัตลักษณ์ของตนเองแต่เขาจะค่อยๆพัฒนาผ่านขั้นตอนต่างๆขึ้นมาด้วยการเรียนรู้สภาพแวดล้อมและการเทียบเคียงกับผู้ที่ให้การอบรมทางสังคม การค้นหาตนเองจะเริ่มในระยะเวลาที่เป็นเยาวชน (Adolescence) หรือเป็นบุคคลที่กำลังอยู่ในช่วงของนิสิตนักศึกษา Erikson (1963 อ้างถึงใน ประไพพรรณ ภูมิวุฒิสาร, 2530 : 159) เรียกระยะวัยรุ่นว่าเป็นระยะของการพัฒนาความมีเอกลักษณ์แห่งตนหรือความสับสนในเอกลักษณ์หรือบทบาทแห่งตน (achieving identity V.S. identity confusion)

กระบวนการจะเริ่มต้นด้วยการตระหนักถึงความเป็นหนึ่งเดียวและตระหนักในความแตกต่างของมนุษย์ พวกเขาจะต้องรวบรวมความรู้ต่างๆทั้งหมดเกี่ยวกับตนเอง เช่น การเป็นนักศึกษา เป็นนักเรียนมัธยม เป็นนักกิจกรรม ฯลฯ และต้องมีการประเมินตัวเอง ผลมผลานภาพ

พจน์หรือความคิดต่างๆที่มีต่อตนเองเพื่อนำไปสู่นิยามที่ชัดเจนว่าเราเป็นใคร และอะไรที่เราต้องการ เป็น นับเป็นกระบวนการที่ใช้เวลายาวนานและต่อเนื่อง

นักจิตวิทยาหลายท่านได้ให้นิยามเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของบุคคล ดังนี้

Conger (1973 อ้างถึงใน สายฝน วรรณดุจ, 2536 : 16) สรุปไว้ว่าอัตลักษณ์ของตนเป็น สภาวะที่บุคคลยอมรับว่าตนเองแตกต่างจากผู้อื่น ซึ่งความแตกต่างนี้เป็นผลมาจากการบูรณาการ ระหว่างประสบการณ์ในอดีตกับสภาพปัจจุบัน ในลักษณะของความต่อเนื่องกันไปอย่างคงที่ สม่่าเสมอ มาร์ค (Mark Liechty) กล่าวว่าอัตลักษณ์คือความสำนึกของบุคคลว่าตนสังกัดอยู่ใน ขอบเขตของบทบาทและแนวทางที่เป็นอยู่แบบใดทางสังคม ฮอดจสัน (Hodgson and Fischer) กล่าวว่า อัตลักษณ์เป็นพัฒนาการของการตระหนักรู้ของคนที่หนึ่งว่า เขาเป็นใคร และเขาเป็นอะไร (สายฝน วรรณดุจ, 2536 : 16)

อุษา ศรีจินดารัตน์ (2532) ได้สรุปไว้ว่า อัตลักษณ์ของตนหมายถึงความเข้าใจในตนเอง ว่าตนเป็นใคร มีความคิดในเรื่องการแสดงออกของตนเอง เพื่อการดำเนินชีวิตในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง ยอมรับความแตกต่างและความเหมือนกันของบุคคลในเรื่องต่างๆ ความรู้สึกของการมี อัตลักษณ์ของตนเกิดจากการที่คนๆนั้นดำรงความเหมือน (sameness) และความต่อเนื่อง (continuity) ภายในตนของแต่ละคนที่สอดคล้องกับผู้อื่นมอง อุษาได้สรุปองค์ประกอบของ พัฒนาการการมีอัตลักษณ์ว่ามี 3 ลักษณะคือ

1. แต่ละคนยอมรับว่าตนเองมีความเหมือน และความต่อเนื่องอยู่ภายในตน
2. ผู้อื่นในสังคมมองอย่างเดียวกับที่เรามองตนเอง
3. บุคคลจะมีความเชื่อมั่นและติดต่อสัมพันธ์ระหว่างโลกภายในและภายนอก และยอมรับ ผลสะท้อนกลับที่เกิดขึ้นได้

กล่าวโดยสรุปก็คือ อัตลักษณ์ของบุคคลหนึ่งจึงเป็นการมองตนเองเพื่อตอบคำถามว่า “ฉันคือใคร” และ “ฉันเหมือนหรือแตกต่างจากคนอื่นอย่างไร” โดยที่ลักษณะนั้นดำรงอยู่ในตนเองอย่างต่อเนื่อง เมื่อสามารถพัฒนาอัตลักษณ์ผ่านวิกฤตการณ์แต่ละขั้นได้เรียบร้อยแล้ว บุคคลก็จะมีภาพของอัตลักษณ์ในตนเองที่สมบูรณ์และสามารถปรับตัวให้เข้ากับมาตรฐานของสังคมที่อาศัยอยู่ได้ต่อไป อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่ตายตัวสามารถพัฒนาและเปลี่ยนแปลงตามบริบทสังคมที่บุคคลเผชิญอยู่ เช่น เมื่ออยู่ที่บ้านเกิดเป็นคนไทยเชื้อสายลาว เป็นสมาชิกของหมู่บ้าน เมื่อเข้ามาทำงานใน

กรุงเทพฯ มีสถานภาพเป็นลูกจ้าง แต่บางคนสอบได้เป็นปลัดอำเภอ ก็จะเลื่อนสถานภาพของตัวเองกลายเป็นชนชั้นปกครองในอำเภอนั้น

ทฤษฎีปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism)

ในแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ที่ได้กล่าวมาแล้ว เราจะพบว่า นักจิตวิทยาหลายท่านต่างเห็นตรงกันว่า อัตลักษณ์ของบุคคลประกอบด้วยคุณลักษณะ 2 ประการคือ

- ประการแรก เป็นลักษณะภายในซึ่งหมายถึง การรู้จักและรับรู้ภาพพจน์เกี่ยวกับตนเองของบุคคล

- ประการที่สอง เป็นลักษณะภายนอกซึ่งหมายถึง การยอมรับและการผูกพันกับอุดมคติของสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมรอบตัวอันแสดงถึงการมีส่วนร่วมในคุณลักษณะที่สำคัญร่วมกับผู้อื่น (Erikson, 1968 : 104 อ้างถึงใน สุรพงษ์ ชูเดช , 2534 : 27)

นั่นคือ อัตลักษณ์เป็นกระบวนการสร้างภาพลักษณ์ที่ซับซ้อนเกี่ยวกับตนเองโดยผ่านการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมและการแยกแยะภาพลักษณ์เกี่ยวกับตนเอง แนวคิดนี้สอดคล้องกับทฤษฎีปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) ซึ่งมีรากฐานมาจากความคิดว่ามนุษย์มีลักษณะที่ตื่นตัวอยู่เสมอ (active) การกระทำและอัตตะของมนุษย์เกิดขึ้นจากกระบวนการที่ต่อเนื่องทางสังคม โดยมีการกระทำระหว่างกันของบุคคล (การปฏิสังสรรค์) ผ่านการให้ความหมาย (meaning) โดยใช้สัญลักษณ์ (symbol) แก่สิ่งต่างๆ หรือการนิยามสถานการณ์ (definition of situation) สัญลักษณ์ที่เป็นตัวสื่อความหมายที่มนุษย์ใช้สื่อสารกันนั้นจะมีลักษณะสำคัญคือเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายร่วมภายในสังคม เช่น ภาษาเป็นกลุ่มของสัญลักษณ์ที่มีความหมายร่วมในสังคม (shared meaning) คนในสังคมเดียวกันสามารถใช้และเข้าใจได้ตรงกัน นอกจากนั้นยังรวมถึงอวัจนภาษา เช่น การแสดงออกทางด้านร่างกาย สีหน้า หรือการกระทำด้วย ทั้งนี้ความคิดเกี่ยวกับตนเอง การประเมินคุณค่าของตนเอง ความรู้สึกต่อตนเอง หรือการรับรู้เกี่ยวกับตนเองเป็นผลมาจากการที่บุคคลมองตนเองเหมือนกับเป็นวัตถุทางสังคม (social object) อย่างหนึ่งซึ่งบุคคลจะสามารถให้ชื่อ (name) หรือให้ตราประทับแก่วัตถุนั้นๆ ได้ ซึ่งการให้ชื่อและความหมายแก่ตนเองในฐานะที่เป็นวัตถุจะเป็นผลมาจากการที่บุคคลเข้าร่วมปฏิสังสรรค์กับบุคคลอื่นภายในโลกของความหมายที่ได้รับจากสังคม

โดยสรุปแนวคิดของทฤษฎีปฏิสังสรรค์สำคัญลักษณะมีหลักสำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก มนุษย์เราตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยหลักว่าองค์ประกอบในสิ่งแวดล้อมรอบตัวมีความหมายต่อมนุษย์ในฐานะเป็นปัจเจกบุคคลอย่างไร

ประการที่สอง ความหมายเหล่านั้นเป็นผลผลิตจากแนวคิดของทฤษฎีปฏิสังสรรค์ทางสังคม

ประการที่สาม ความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมนี้ถูกปรับเปลี่ยนไปตามการตีความ (Interpretation) ภายในขอบเขตของการมีปฏิสังสรรค์ร่วมกัน

เช่นเดียวกับการมองตนเองของนักศึกษาที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่ม การรับรู้ตนเองว่าตนจะอยู่ในกลุ่มนักศึกษาที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมหรือไม่เป็นผลจากการที่เรามีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในมหาวิทยาลัยหรือในสังคมภายนอก และประเมินความคิด ความรู้สึกที่ผู้อื่นมีต่อตัวเรา มีการตีความพฤติกรรมและความรู้สึกของตนเอง ถ้าบุคคลจินตนาการว่าภาพของตนในสายตาผู้อื่นเป็นภาพลักษณ์ที่ดีทำให้เขาพึงพอใจ เช่น ถ้าบุคคลรับรู้ว่ามีผู้เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนเป็นบุคคลที่เสียสละเขาก็จะรับภาพของการเป็นนักศึกษาที่ทำงานเพื่อสังคมมาเป็นอัตลักษณ์ของตน นั่นคือการที่บุคคลรับเอาความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งมาเป็นอัตลักษณ์ของตนจะต้องผ่านกระบวนการเลือกสรรอย่างมีเหตุผลที่สอดคล้องและเหมาะสมกับตัวเขามากที่สุด

เนื่องจากสภาพสังคมในปัจจุบันหรือที่เรียกว่าสังคมหลังสมัยใหม่ (postmodern society) สื่อมวลชนได้กลายเป็นสถาบันทางสังคมที่สร้างแม่แบบอัตลักษณ์ให้แก่บุคคล เพราะศักยภาพของสื่อมวลชนในปัจจุบันที่ส่งกระจายอุดมการณ์ ซึ่งสามารถรวบรวมผู้รับสารที่กระจัดกระจายตามที่ต่างๆ ให้เป็นผู้รับสารกลุ่มเดียวมีขนาดใหญ่ มีอัตลักษณ์กลุ่มร่วมกันได้ หรือสามารถทำให้ผู้มาใหม่กลมกลืนเข้ากับชุมชนในเมืองโดยการนำเสนอค่านิยม แนวคิดและข่าวสารต่างๆ ที่ช่วยในการสร้างและปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ (McQuail, 1994 : 71) สอดคล้องกับ Kellner (1991 : 148) กล่าวว่าสื่อโทรทัศน์รวมถึงสื่อมวลชนอื่นๆ เป็นผู้มียุทธศาสตร์สำคัญ ในการสร้างอัตลักษณ์ร่วมสมัยให้กับผู้รับสาร เขาได้ยกตัวอย่างสื่อโทรทัศน์ในปัจจุบันว่า ได้เข้ามาทำเป็นผู้มีหน้าที่ในการยึดถือคติทางสังคมและพิธีกรรมต่างๆ ด้วยการค่อยๆ กวาดต้อนปัจเจกบุคคลเข้ามารวมกับการจัดระเบียบทางสังคม ส่งเสริมค่านิยมหลักๆ ที่เป็นที่ยอมรับ นำเสนอแบบแผนทางความคิด, พฤติกรรม, บทบาททางเพศและอื่นๆ

ในส่วนของคุณเองก็มีการเลือกบริโภคสื่อเพื่อยืนยันอัตลักษณ์ของตนเอง เพราะคนเรามีความต้องการที่จะสื่อสารกับคนอื่นตลอดเวลาเพื่อบอกว่าเราเป็นใคร มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมอยู่ในระดับใดในสังคม หรือเพื่อแสดงแนวคิด/จุดยืนในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการพูด บุคลิกท่าทาง หรือเสื้อผ้าเครื่องประดับ ตัวอย่างเช่น คนที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมใกล้เคียงกันแต่เลือกซื้อกางเกงต่างกัน คนหนึ่งชอบกางเกงยีนส์ทรงขาม้าหรือขากระดิ่งตามสมัยนิยม อีกคนหนึ่งชอบใส่กางเกงยีนส์ขาด แต่อีกคนหนึ่งจะเลือกซื้อเฉพาะกางเกงผ้าฝ้ายไม่ฟอกสี เพราะทั้งสามคนมองเห็นอัตลักษณ์ของตนเองต่างกันและแสดงออกทางอวัจนภาษาต่างกันในกรณีนี้สินค้าได้ทำหน้าที่เชิงวัฒนธรรมเพื่อสนองความต้องการในการแสดงอัตลักษณ์ของคุณคน เช่นเดียวกับอุตสาหกรรมสื่อสารมวลชนก็ได้ผลิตสินค้าทางวัฒนธรรม (cultural commodity) ไม่ว่าจะ เป็นละคร เพลง ภาพยนตร์ หรือหนังสือให้ผู้รับสารเลือกบริโภค ซึ่งผู้รับสารอาจใช้ประโยชน์จากสื่อมวลชนเพื่อแสดงอัตลักษณ์ของตัวเองได้เช่นเดียวกับการเลือกใช้สินค้า

แนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อสังคม (Social Obligation)

แนวคิดเกี่ยวกับความรู้สึกมีพันธะหน้าที่ต่อสังคมหรือความรับผิดชอบต่อสังคม มีผู้ให้นิยามไว้หลายท่านดังนี้

ราชบัณฑิตยสถาน (2525 : 679) ให้ความหมายของความรับผิดชอบต่อสังคมว่าหมายถึง การยอมตามผลที่ดีหรือไม่ดีในกิจการที่ได้กระทำไป

วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก (2525 : 36 - 37) กล่าวว่า การตั้งใจปฏิบัติภารกิจในหน้าที่ของตนให้สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายที่พึงประสงค์ด้วยความเพียรพยายาม และยอมรับผลของการกระทำนั้น ไม่ว่าจะเป็นการรับชอบหรือความผิดโดยเต็มใจไม่หลีกเลี่ยง

คณะกรรมการจัดทำคู่มือปลูกฝังค่านิยมของกลุ่มนักวิชาการ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2526 : 92-121) ได้ให้ความหมายไว้ว่า มีความมุ่งมั่นตั้งใจปฏิบัติหน้าที่การงานให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ยอมรับผลการกระทำและพยายามปรับปรุงการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น โดยการปฏิบัติหน้าที่การงานให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ยอมรับผลการกระทำด้วยความมานะพากเพียร ไม่ย่อท้อต่อปัญหาและอุปสรรคใดๆ รู้จักวางแผนและดำเนิน

งานอย่างเป็นระบบระเบียบ คำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานนั้นและยอมรับผลการกระทำนั้น แสวงหาแนวทางเพื่อปรับปรุงการปฏิบัติงานให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังได้เสนอสาระสำคัญของความรับผิดชอบที่มุ่งให้นิสิตนักศึกษา มี ได้แก่

1. ความรับผิดชอบในการศึกษาเล่าเรียน หมายถึง การที่นิสิตนักศึกษาตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจนประสบผลสำเร็จตามความมุ่งหมายด้วยความขยัน หมั่นเพียร ละเอียดรอบคอบ อดทน ซื่อสัตย์ และมีระเบียบวินัย โดยมีพฤติกรรมดังนี้

- 1.1 ตั้งใจเรียน
- 1.2 เข้าห้องเรียนทันเวลา
- 1.3 เข้าห้องเรียนทุกชั่วโมง
- 1.4 ส่งงานอาจารย์ทันตามกำหนด
- 1.5 ผลการเรียนสม่ำเสมอทุกภาคการศึกษา
- 1.6 ผลการเรียนดีขึ้นทุกภาคการศึกษา
- 1.7 ไม่เคยทุจริตในการสอบ
- 1.8 ร่วมกิจกรรมการเรียนทุกชั่วโมง
- 1.9 รู้สึกอยากเรียน
- 1.10 ตรวจทานงานที่ทำเสร็จแล้ว

2. ความรับผิดชอบต่อสถานศึกษา หมายถึง การที่นิสิตนักศึกษามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของสถานศึกษา การรักษาผลประโยชน์เกียรติยศและชื่อเสียงของสถานศึกษา ตลอดจนการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่สถานศึกษา โดยมีพฤติกรรมดังนี้

- 2.1 ไม่ขีดเขียนโต๊ะเรียน
- 2.2 แต่งเครื่องแบบถูกต้อง
- 2.3 ไม่ทะเลาะวิวาทนอกสถานศึกษา
- 2.4 ไม่ทำลายสิ่งของในสถานศึกษา
- 2.5 ไม่พยายามหลีกเลี่ยงที่จะสวมเครื่องแบบสถานศึกษา
- 2.6 สนใจเมื่อเห็นคนส่งพัสดุเข้ามาในสถานศึกษา
- 2.7 เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนของสถานศึกษา

- 2.8 เข้าร่วมชมรม ค่ายอาสาพัฒนาหมู่บ้าน
- 2.9 ตักเตือนเพื่อนที่หลงผิดในเรื่องการเมือง
- 2.10 ไม่เข้าร่วมหาเสียงให้กับพรรคการเมืองพรรคใดพรรคหนึ่ง

3. ความรับผิดชอบต่อครอบครัว หมายถึง การที่นิสิตนักศึกษาที่มีความตั้งใจช่วยเหลือครอบครัวในการทำงาน เพื่อแบ่งเบาภาระของคนในครอบครัว เอาใจใส่ในทุกข์สุขของสมาชิกทุกคนในครอบครัว มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและปฏิบัติตนเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวมีความมั่นคงปลอดภัยทั้งทางร่างกายและจิตใจ โดยมีพฤติกรรมดังนี้

- 3.1 ช่วยทำงานในบ้าน
- 3.2 ช่วยดูแลน้องแทนคุณพ่อคุณแม่
- 3.3 ปรีกษาหรือร่วมกับพ่อแม่เกี่ยวกับภาววางแผนการใช้จ่ายในครอบครัว
- 3.4 ปรีกษาหรือร่วมกับสมาชิกในครอบครัวเกี่ยวกับการวางแผนชีวิตในอนาคตของแต่ละคน
- 3.5 ช่วยแก้ปัญหาที่พ่อแม่ไม่เข้าใจกัน
- 3.6 ช่วยแก้ปัญหาเมื่อสมาชิกในครอบครัวแตกร้างกัน
- 3.7 ช่วยให้พ่อแม่และสมาชิกในครอบครัวเข้าใจกัน
- 3.8 ให้ข้อคิดเห็นกับพ่อแม่เรื่องการวางแผนครอบครัว
- 3.9 ให้พ่อแม่รับทราบปัญหาของตนทุกเรื่อง
- 3.10 เป็นที่ปรึกษาให้กับสมาชิกในครอบครัวในเรื่องต่างๆ

4. ความรับผิดชอบต่อสังคม หมายถึง การที่นิสิตนักศึกษามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆทางชุมชนและสังคม บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมและสร้างสรรค์ความเจริญอกงามให้แก่ชุมชนและสังคม โดยมีพฤติกรรมดังนี้

- 4.1 เข้าร่วมในกิจกรรมของมหาวิทยาลัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน
- 4.2 การรณรงค์ให้สมาชิกในครอบครัวและประชาชนในท้องถิ่นและชุมชนไปใช้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้ง
- 4.3 การให้ความรู้แก่ประชาชนในท้องถิ่นในด้านต่างๆ เช่น การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น

- 4.4 การสอดส่องพฤติกรรมของบุคคลที่อาจเป็นภัยต่อสังคม
- 4.5 การแสดงความคิดเห็นในทางสร้างสรรค์แก่หน่วยงานราชการ
- 4.6 การแสดงออกถึงการรักษาสถาบันสมบัติน
- 4.7 การชักจูงผู้ที่หลงผิดคิดร้ายต่อประเทศชาติให้กลับตัวกลับใจเสียใหม่
- 4.8 การชักจูงผู้อื่นให้มีความรับผิดชอบต่อสังคม

ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ (2530 : 1-13) ได้ศึกษาเรื่อง "รูปแบบการใช้ชีวิตของนิสิตจุฬงกรณ์มหาวิทยาลัย" พบว่า ลักษณะการใช้ชีวิตในกลุ่มบำเพ็ญประโยชน์หรือการรับผิดชอบต่อสังคม หมายถึง การให้ความสำคัญกับสังคมและปัญหาของผู้เสียเปรียบในสังคมและพร้อมที่จะเสียสละเวลาเข้าร่วมกิจกรรมที่จะช่วยเหลือคนเหล่านั้น สรุปว่า นักศึกษาผู้มีอัตลักษณ์ในด้านความรับผิดชอบต่อสังคม ย่อมมีบทบาทที่ต้องการกระทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมในด้านต่างๆ ซึ่งโดยมากจะเป็นการกระทำที่ไม่ได้คาดหวังถึงผลประโยชน์ส่วนตน งานวิจัยชิ้นนี้จึงใช้เกณฑ์พิจารณาอัตลักษณ์ของนักศึกษาแต่ละคนจากการแสดงพฤติกรรมของพวกเขา

จากงานวิจัยของพรพนา อรรถจนโรจน์ (2529) ศึกษาสำรวจบทบาทของนักศึกษาตามการรับรู้ของนักศึกษาในมหาวิทยาลัยระบบจำกัดรับ พบว่า แนวบทบาทในการพัฒนาสังคม (Social Development Role Orientation) หมายถึง แนวบทบาทที่ชอบกิจกรรมพัฒนาสังคมและชุมชนสูง มีความเสียสละเพื่อสังคมและชุมชน ชอบศึกษาค้นคว้าปัญหาสังคม และหาทางแก้ไขปัญหามุ่งมั่นจะเห็นสังคมได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นกว่าเดิม และในผลการวิจัยของกมลรัตน์ ทวีชาติวิทยากุล (2534) ได้ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์องค์ประกอบของความรับผิดชอบต่อของนิสิตปริญญาตรี สาขาสังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตามการรับรู้ของนิสิตและอาจารย์ ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะหรือพฤติกรรมที่แสดงถึงความรับผิดชอบต่อการพัฒนาสังคมและความสงบสุขของสังคมของนิสิตตามการรับรู้ของนิสิตและอาจารย์ มี 17 ลักษณะ ดังนี้

1. ปฏิบัติตามกฎหมายหรือกฎระเบียบสังคม
2. ระวังการกระทำที่เป็นผลเสียหายต่อส่วนรวม
3. ติดตามความเคลื่อนไหวของสังคม
4. เข้าร่วมกิจกรรมของมหาวิทยาลัยที่เกี่ยวข้องกับสังคม
5. เสียสละเวลาส่วนหนึ่งเพื่อทำประโยชน์ให้แก่สังคม
6. มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นในการพัฒนาสังคม

7. ให้ความช่วยเหลือแก่ทางราชการในการพัฒนาสังคม
8. ชักชวนให้ผู้อื่นเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาสังคม
9. แนะนำให้ประชาชนปฏิบัติตนเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม
10. รักษาชื่อเสียง เกียรติยศของมหาวิทยาลัย
11. ไม่กระทำการที่เป็นภัยต่อสังคม
12. เป็นพยานรู้เห็นเหตุการณ์กระทำผิด
13. ควบคุมการกระทำของตนให้อยู่ในขอบเขตที่สังคมยอมรับ
14. รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงาม
15. ช่วยบำรุงรักษาสาธารณสมบัติ
16. ช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
17. มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเมือง

จากงานวิจัยของกมลรัตน์ แม้ว่าพฤติกรรมทั้ง 17 ข้อจะมีบางข้อที่มีลักษณะคาบเกี่ยวกันมาก แต่ก็ช่วยให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นเกณฑ์แนวทางพิจารณาจำแนกพฤติกรรมของผู้ที่มีแนวโน้มของอัตลักษณ์ด้านความรับผิดชอบต่อสังคมสูงและต่ำ ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในระเบียบวิธีวิจัยต่อไป

งานวิจัยอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

สกลกานต์ อินทร์ไทร (2538) ได้ศึกษาเรื่อง "การสื่อสารกับการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มพนักงานบริการในสถานบริการน้ำมันเชื้อเพลิง (เด็กปั้ม) ในกรุงเทพมหานคร" ผลการวิจัยพบว่าเด็กปั้มที่อพยพจากชนบทเข้ามาทำงานในเมืองต้องเผชิญกับการปรับตัวใหม่ให้เข้ากับสภาพสังคมเมือง การปรับตัวของเด็กปั้มเหล่านี้ต้องอาศัยข่าวสารที่ได้รับผ่านทางสื่อมวลชน เด็กปั้มได้ใช้สื่อเพื่อปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของตน อัตลักษณ์ที่ปรากฏชัดเจนที่สุดผ่านทางการใช้สื่อคืออัตลักษณ์ทางเพศชาติพันธุ์และชนชั้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากโครงสร้างของสื่อกระแสหลักในสังคมเมืองไม่ได้ช่วยให้เด็กปั้มเหล่านี้เรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสังคมเมืองมากนัก สื่อยังมุ่งรับใช้แต่กลุ่มคนในเมืองและตั้งให้กลุ่มเด็กปั้มต้องยอมรับค่านิยมแบบคนเมืองตามไปด้วย เด็กปั้มจึงต้องเอาชนะข้อจำกัดนี้ด้วยการใช้เครือข่ายการสื่อสารระหว่างบุคคลทั้งในการเชื่อมโยงตนเองกับอัตลักษณ์แบบเก่าและการเรียนรู้อัตลักษณ์แบบใหม่ เพื่อนำมาปรับให้การมองตนเองและการเรียนรู้จักตนเองเกิดความสมดุลเหมาะสมกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ในเมือง

งานวิจัยชิ้นนี้ยืนยันการใช้ประโยชน์จากสื่อมวลชนของบุคคลในด้านเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตน ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างดนตรีกับอัตลักษณ์ของนักศึกษาในกลุ่มต่างๆในปัจจุบัน ในส่วนของการใช้สื่อมวลชนเพื่อแสดงและตอกย้ำอัตลักษณ์ของตน นอกจากนี้งานวิจัยของสกลกานต์ได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างดนตรีและอัตลักษณ์ของผู้รับสารที่น่าสนใจว่า อัตลักษณ์ที่ศึกษาทั้ง 4 ประเภทมีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากดนตรีของผู้รับสารอย่างเห็นได้ชัด นั่นคือ

- อัตลักษณ์ทางเพศ เพลงร็อคเป็นที่ชื่นชอบในกลุ่มเด็กปั้มผู้ชายมากกว่าผู้หญิง เนื่องจากค่านิยมเรื่องความเป็นผู้นำ และความเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว เป็นตัวของตัวเองของผู้ชาย แม้เนื้อร้องเพลงร็อคจะกล่าวถึงความรักและความผิดหวังเหมือนเพลงแนวสโลว์ - ป็อบ หรือป็อบ - แดนซ์ แต่ก็ใช้ภาษาที่สื่อให้เห็นความแข็งแกร่งทนต่อความเจ็บปวด ทำนองเพลงหนักแน่น รุนแรง ผสมกับภาพลักษณ์ของนักร้องซึ่งดูมีความมั่นใจ เป็นตัวของตัวเอง ทั้งหมดนี้ประกอบเข้าเป็นลักษณะที่สื่อให้เห็นความเป็นชาย ส่วนเด็กปั้มผู้หญิงที่ชอบเพลงร็อคก็มีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นชายสูงต่างจากเด็กปั้มผู้หญิงคนอื่น เช่น กล้าแสดงออก สนใจความเป็นไปในสังคม เชื่อมั่นในตนเอง

- อัตลักษณ์ด้านอายุ กลุ่มเด็กปี่มที่มีพื้นเพมาจากชนบท หลายคนไม่นิยมฟังเพลงลูกทุ่งหมอลำด้วยเหตุผลว่า หมอลำเป็นเพลงสำหรับผู้สูงอายุ
- อัตลักษณ์ด้านชนชั้น พบว่าผู้ที่ชื่นชอบเพลงเพื่อชีวิตเป็นกลุ่มที่มีความสนใจความเป็นไปของสังคม ถ้าพิจารณาถลึงไปกว่านั้นคือ มีความล้าเนกเรื่องชนชั้นทางสังคมสูง เพราะเพลงแนวนี้ช่วยให้ผู้ฟังได้เรียนรู้ถึงความแตกต่างระหว่างชนชั้นในสังคมได้กว้างขึ้น
- อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ สามารถบ่งชี้กลุ่มผู้ฟังเพลงลูกทุ่งหมอลำได้กล่าวคือ กลุ่มเด็กปี่มที่นิยมฟังเพลงลูกทุ่งหมอลำแทบทุกคนเป็นคนไทยเชื้อสายลาว

สุภาณี เวชพงศา (2533) ศึกษาเรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารกับความคิดเกี่ยวกับตนเองและความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์และบทบาทสตรี" ผลการวิจัยพบว่า การเปิดรับข่าวสารไม่มีความสัมพันธ์กับความคิดเกี่ยวกับตนเองและความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์และบทบาทสตรี แต่ความคิดเกี่ยวกับตนเองมีความสัมพันธ์ในทางบวกกับความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์และบทบาทสตรี และการเปิดรับรายการข่าวต่างประเทศจากสื่อโทรทัศน์ การเปิดรับรายการข่าวต่างประเทศและบทวิเคราะห์ข่าวจากสื่อหนังสือพิมพ์มีความสัมพันธ์ในทางบวกกับความคิดเกี่ยวกับตนเองของสตรี

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นตัวอย่างการศึกษาเรื่องของการใช้สื่อและความคิดเกี่ยวกับตนเอง แสดงให้เห็นผลกระทบของสื่อต่อผู้รับสารทั้งสองด้าน ในด้านหนึ่งการใช้สื่อมวลชนไม่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นเกี่ยวกับตนเองแต่อย่างใด ความคิดเห็นเกี่ยวกับตนเองของสตรีจะเป็นอย่างไรไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่าสตรีมีการเปิดรับข่าวสารจากสื่อมวลชนอย่างไร ซึ่งแสดงว่า สื่อมวลชนมีอิทธิพลอย่างจำกัดต่อบุคคล บุคคลอาจได้รับอิทธิพลหรือใช้ประโยชน์จากสถาบันอื่นๆ ในสังคมนอกจากสถาบันสื่อสารมวลชน แต่ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ก็ได้อแสดงให้เห็นอิทธิพลของสื่อต่อผู้รับสารด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในกลุ่มสตรีที่เปิดรับข่าวสารจากสื่อมวลชนในระดับสูง (การเปิดรับรายการข่าวต่างประเทศจากสื่อโทรทัศน์ การเปิดรับรายการข่าวต่างประเทศและบทวิเคราะห์ข่าวจากสื่อหนังสือพิมพ์) จะมีผลให้ความคิดเกี่ยวกับตนเองของสตรีเป็นไปในทางบวกมากขึ้น และมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น